

4. Glosele. Conform unei practici curente în scrierile străine ale vremii, dar și datorită unor nevoi inerente actului înțelegerii textului, vechile traduceri și compilații românești prezintă felurite însemnări interne și marginale care, sub aspectul conținutului și al funcțiilor pe care le aveau, pot fi considerate din mai multe perspective. Însemnările care interesează aici intră în categoria pe care, cu un termen cuprinzător, le vom numi glose¹. Pe baza studierii unor astfel de însemnări - în special din două tipărituri românești de prestigiu, NTB și VS -, prezente în numeroase texte vechi românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, cercetarea de față încearcă să găsească și să ofere premise și concluzii privitoare la complexul de structurare a vechilor texte românești, precum și la calea pe care, sub acest aspect, vechea normă literară românească s-a edificat.

Discuțiile asupra gloselor în vechile texte românești nu lipsesc din literatura de specialitate. Cu oarecare insistență s-a aplecat asupra acestora D. Șesan, în *Noul Testament de la Bălgrad (1648)*, Brașov, 2002. Înțelegând importanța gloselor în studiul evoluției limbii, G. Țepelea a considerat că acestea merită un studiu atent, realizat în *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970, în special p. 13-51. Cu toate că autorul menționat excerptează exhaustiv glosele NTB, face clasificări și încearcă să extragă unele concluzii, perspectiva rămâne centrată asupra NTB, doar nevoi argumentative generând aserțiuni care largesc perspectiva și concluzii referitoare la amploarea și valorile fenomenului. În plus, lipsesc concluziile care, treptat, prin lărgirea sferelor, să încadreze aparent banalul procedeu în rîndul activităților culturale subsumate actului traducerii și interpretării textelor și, apoi, în rîndul factorilor creatori de normă literară. Cel care, însă, nu numai că a înțeles importanța gloselor din vechile texte românești, dar chiar a utilizat din plin glosele în argumentațiile sale, este cercetătorul N.A. Ursu. Astfel, în volumul *Contribuții la istoria culturii românești, în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, apărut la Iași, în anul 2003, dezbătînd paternitatea unor traduceri, cu toate problemele complexe care derivă de aici, filologul ieșean depășește simpla constatare a existenței gloselor, înțelegînd fenomenul glosării în reala sa dimensiune și acordînd gloselor un rol important în analiza filologico-lingvistică a textelor. În studiul *Activitatea literară necunoscută a lui Daniil Andrean Panoneanul, traducătorul Îndereptării legii (Tîrgoviște, 1652)*, discutînd particularitățile grafice ale ms. 4389, N.A. Ursu analizează pe larg glosele din acest manuscris (p. 32-38). Cu această ocazie, autorul observă că, în parte, glosele de aici sînt ulterioare momentului traducerii și se referă la conținut, la semnificația termenilor sau orientează cititorul în legătură cu conținutul termenilor la care ele se referă. Alte glose ale textului, scrise în diferite limbi (slavonă, greacă, latină) decurg din compararea celor trei izvoade aflate la baza traducerii și privesc semnificația și conținutul unor segmente de text, ori aspectul teologico-educativ al unor segmente de text. În același studiu se subliniază existența notelor și comentariilor marginale avînd caracter didactic, bogat reprezentate în ms. 4389 (p. 91-96), text care conține „peste trei sute de note marginale cu conținut filologic (s.a.) redactate în românește sau în slavonește, în care traducătorul semnaleză unele diferențe de text aflate în izvoadele folosite la elaborarea versiunii sale” (p. 131). Caracterul constant al acestui tip de demers științific, în care N.A. Ursu utilizează glosele se poate constata și în studii precum: *Traducerea Cronografului numit „tip Danovici” poate fi o lucrare de tinerețe a lui Dosoftei, Traducerea Istoriilor lui Herodot atribuită lui Nicolae Spătarul (Milescu) a fost remaniată de traducătorul Cronografului numit „tip Danovici”*, publicate în vol. cit., precum și *Concordanțe lingvistice între Psaltirea în versuri a lui Dosoftei și unele psaltiri românești din secolul al XVII-lea*, apărut în LR XXXVI (1987), 5, p. 427-442.

O necesară mențiune o merită Mario Roques, cel care în ediția *Paliei de la Orăștie*, publicată în 1925 pune la lucru informații extrase din analiza actului glosării extrăgînd de aici premise și concluzii în ceea ce privește mai multe aspecte importante legate de acest text.

4.1.1. Deși, în general, au caracter de indicații de lectură și interpretare, glosele de care ne vom ocupa nu apar ca urmare a unor principii (pre)stabilite de către glosatori. De aceea, „sistemul” gloselor dintr-un text nu prezintă coerență internă (glosele nu se corelează între ele și nu apar în toate locurile în care - judecînd pe urmele celui care a făcut respectivele glose - ar fi putut să apară). Ar fi inutil, așadar, să se observe că glosatorilor NTB, spre exemplu, le-au scăpat felurite probleme, pe care nu le-au identificat și semnalat. Principala cauză a acestui fapt stă în aceea că, lipsind o teorie (dar și un exercițiu suficient de constant) în domeniul traducerii, astfel de glose răspund mai curînd unor nevoi asupra cărora nu s-a raționat foarte minuțios și nu mereu resimțite cu acuitate.

Unele dintre glose pot fi cerute de limba română aflată, prin intermediul actului de traducere, în contact cu o altă limbă. Întrucît este vorba despre un comportament și despre consecințele ce decurg de aici ca urmare a contactului dintre două limbi (între care existau diferențe importante nu doar în ceea ce privește structura și modul de conceptualizare, ci și din punctul de vedere al organizării aspectului literar), se poate afirma că majoritatea gloselor este cerută de către limba română și de către receptorul român (acesta din

¹ Situația aceasta derivă din notele exegetice, interpolările lămuritoare, din massora, targum-uri, în fapt, dintr-un întreg complex de astfel de practici caracteristice nu doar textelor religioase. În esență, însuși actul comunicării, ca act uman, așadar imperfect, necesită un discurs paralel; la această premisă, desigur, de adaugă cauze precum trecerea timpului, diferențele spațiale, cultural-spirituale, esoterismul voit etc.

urmă privit la toate nivelurile, cult și mai puțin instruit, cu toate nevoile lor). Aici se grupează, în principal, cazurile în care limba română nu avea un termen pentru a denumi o anumită realitate, cele în care referentul era necunoscut în spațiul și/sau timpul românesc. Totodată sistemul limbii române putea cere cu necesitate o altfel de modelare a expresiei sau nivelul semantic și cel conceptual puteau fi incompatibile cu alcătuirea sferei semantice a termenilor din textul de tradus. În acest caz erau necesare nuanțări, precizări care să direcționeze cititorul pe coordonata semantică necesară înțelegerii întocmai a textului și nu pe direcția pe care uzul limbii române o cerea îndeobște respectivului termen sau acelei structuri.

4.1.2. În sfârșit, în destul de multe situații, glosele sînt preluate din textul străin tradus care, și el, deținea glose explicative și trimiteri marginale. Nu se poate spune cu precizie decît rareori cine a întocmit glosele; ele puteau fi preluate din textul străin, puteau apărea în procesul traducerii, puteau fi adnotări la revizie, dar și tîrzii.

4.1.3. În principiu, notele marginale oferă informații despre devenirea limbii și a vechii norme române literare, deși aceste informații nu prezintă mereu același grad de certitudine care s-ar obține dacă unele stări de lucruri caracteristice devenirii limbii române ar fi cunoscute pe alte căi. De aceea, nu întotdeauna se pot obține astfel informații precise asupra distribuției diastratice și diatopice a cuvintelor, asupra relației exacte între neologismele epocii și arhaismele ei, sau asupra dezvoltării nivelului conceptual în epocă.

În cele ce urmează vom încerca să urmărim felul în care nevoile menționate își găsesc căile concrete de soluționare și modul în care aceste procese influențează limba și gîndirea.